

Первомайська петлюрівська організація в антибільшовицькому повстанському русі

У статті висвітлено антибільшовицьку діяльність Первомайської петлюрівської організації, учасники якої проводили організаційну, пропагандистську та терористичну діяльність, готувалися до збройного повстання. З її роботою пов'язана історія життя повстанського отамана Лиха-Бондарука, який загинув у боротьбі за українську національну ідею.

Ключові слова: повстанський рух, петлюрівська організація, репресії, бандитизм, реабілітація.

Однією з характерних рис суспільного життя України є значний інтерес до історичного минулого рідного краю. З цього приводу академік П. Тронько вказував: «Для всебічного розвитку краєзнавства, глибокого вивчення сторінок історії рідного краю, написання його повноцінного і правдивого літопису тепер, як ніколи, створені сприятливі умови. Відкритий доступ до архівних документів, використання яких в умовах тоталітарного режиму було заборонене, дає можливість ученим і краєзнавцям по-новому, з залученням раніше невідомих документів і матеріалів, з позицій правди дослідити сторінки місцевої історії, усунути білі і чорні плями, суб'єктивні нашарування, що мали місце в багатьох працях ...» [1]. Тому, для краєзнавчих досліджень важливого значення набуває проблема вивчення антибільшовицького повстанства на початку 20-х рр. ХХ ст.

Антибільшовицький повстанський рух в УСРР у 1921 р. був потужним фактором суспільно-політичного життя. Представники української інтелігенції, національно свідомого селянства та робітники активно протидіяли всім спробам більшовиків стабілізувати своє становище в Україні. Вони брали участь в партизанських загонах і повстанських організаціях, що проявляли особливу активність на початку 20-х рр. ХХ ст. [2].

Діяльність первомайського петлюрівського підпілля на Миколаївщині не має значної історіографічної бази. Слід виділити лише монографію Р. Ковалю «Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії» [3] та ряд публікацій краєзнавця і письменника М. Ковальчука «Хто він, отаман Лихо?» [4] і «Катеринка на Кодимі. Історичні розповіді про виникнення та розвиток села» [5]. Важливо, що для написання вказаних робіт,

М. Ковальчуку, в свій час, не дозволили користуватися матеріалами Державного архіву Служби безпеки України в Миколаївській області [6].

Джерельною базою статті є матеріали 15-томної справи «О петлюровской к-р повстанческой организации в Первомайском уезде .», яка зберігалась в УКДБ Миколаївській області, а зараз знаходиться у фонді 5859 Державного архіву Миколаївської області [7]. Історія виникнення вказаної багатотомної справи така. В 1937 р. при розробці Центрального архіву ВУЧУ-ДПУ-НКВС, під архівним № 57727 була зареєстрована слідча справа № 4676 – 1921 р. Первомайського УНК про підпільну петлюрівську контрреволюційну організацію на чолі з Нагорним Іваном Степановичем і Бондаруком-Лихо Кирилом Євлампієвичем [8], яка після цілого ряду переформатувань потрапила до фондів Держархіву Миколаївської області.

Повстанський рух виник як вияв стихійного опору більшовикам. В умовах червоного терору українське село перейшло від локальних повстань до партизанської та підпільної боротьби. Партизанські загони були найпростішою формою організації, імпульс до якої йшов «знизу», від самих селян, але активну роль в цьому процесі зіграла та ланка української інтелігенції, що була найближчою до селян. Саме її представники стали отаманами загонів. Аналіз рушійної сили збройного опору потребує також окремих ґрунтовних досліджень. Але вже тепер можна впевнено стверджувати: його основу складало переважно селянство з певними домішками сільської інтелігенції та люмпену. Більшовики на практиці не могли часто порозумітися саме з усім селянством, а не з якоюсь окремою його частиною, що спростовувало їх класові теорії ще

за життя декого з «класиків». Втім, навіть на рівні теорії селянство ніколи не розглядалося комуністичними ідеологами рівноцінним союзником пролетаріату (партії РКП (б)), а трактувалося скоріше як потенційний ворог [9].

З припиненням у листопаді 1920 р. на території України регулярних військових дій громадянська війна на цьому фактично не закінчилася, бо продовжувало боротьбу селянське повстанство. Французький дослідник А. Безансон зазначав, що «за своїм розмахом і небезпекою для більшовицької влади селянська війна була більш масовою і загальнонародною, ніж війна громадянська» [10]. Американський історик А. Граціозі вказував на хронологічні рамки війни більшовиків проти селян. Перша фаза: 1918-1922, друга – 1928-1933 рр. [11].

Намагаючись об'єктивно відповісти на питання, ким були українські селяни, що з тих чи інших причин брали участь в антибільшовицьких виступах – повстанцями чи бандитами, треба проаналізувати обставини, що склалися на той час в Україні.

Прийняття II Всеросійським з'їздом Рад декрету «Про землю», есерівського за своєю суттю, означало поступку селянам в одному з найбільш важливих для них питань – земельному. Зовні це виглядало як відмова від одного з теоретичних положень марксизму в селянському питанні. Проте, це була тимчасова поступка. В 1919 р. радянським урядом був прийнятий закон про соціалістичний землеустрій, який точніше відбирав теоретичні погляди більшовиків. Майже одночасно в українському селі була запроваджена продрозкладка [12].

Вказані акти в сукупності не тільки позбавляли селян багатьох завоювань, а й ставили їх в гірше становище, ніж до революції. Замість ревізованого державою хліба село практично не отримувало промислових товарів. Все це викликало невдоволення селян і значною мірою призвело до падіння радянської влади в Україні в 1919 р. Однак, селянство не могло примиритися й з політикою А. Денікіна щодо відновлення поміщицького землеволодіння. Зрештою, селянство знову було змушене повернутися в бік радянської влади, тим більше, що більшовики врахували деякі свої попередні помилки. Згідно з новим земельним законом, прийнятим у лютому 1920 р., значна частина землі віддавалася у користування селянам [13].

Проте, стратегія й тактика політики щодо селянства залишалися незмінними. «Воєнний комунізм», безумовно, не відповідав інтересам селянства. Значне погіршення економічного становища торкнулося майже всіх верств сільського населення і об'єднало їх у спільному невдоволенні. Протест селян набував різних форм, найпоширенішою з яких була збройна боротьба. У повстаннях брала участь значна частина українського селянства. Застосовуючи тактику партизанської боротьби, повстанці тримали під контролем практично всю сільську місцевість. IV конференція КП(б)У мусила визнати, «що куркуль став фактичною владою на Україні» [14]. Та навіть визнавши факт втрати влади в сільській місцевості, більшовики не змогли остаточно зрозуміти її причини. Вони побачили лише те, що лежало на поверхні, і пояснювали критичне становище на селі лише діями куркулів. Дійсно, куркульство постачало повстанські загони не тільки фуражем, продовольством, але й найголовніше – керівними кадрами. Однак, переважно учасники повстанських загонів походили із незаможних верств села.

У результаті самоорганізації виникли такі повстанські центри як Холодний Яр, Степова дивізія, армія Н. Махна. Проте, об'єднати рух у всеукраїнському масштабі могла лише відповідна політична організація. Адже, будь-який суспільний рух повинен мати певне ідеологічне забарвлення. В Україні воно мало два відтінки і досить чітко локалізувалося географічно. На Півдні та на Лівобережжі діяли загони, які використовували чорний колір анархо-махновщини. На Правобережжі – жовто-блакитний колір петлюрівщини, об'єднані національними гаслами [15]. Тому прояв національного (петлюрівського) руху на Півдні України вимагає окремого дослідження як унікальне явище для цього регіону.

Антибільшовицький повстанський рух на початку 20-х рр. XX ст. охопив всю Україну, тому важко чітко визначити райони найбільшої активності. Так, у Первомайському повіті значні ліси і балки, сусідство з румунським кордоном і Поділлям, і, врешті, національно свідоме українське селянство робили цю місцевість сприятливою для партизанської війни проти більшовиків [16].

Широкий антибільшовицький підпільно-партизанський рух в 1921 р. був одним з провідних чинників військово-політичної та соціальної ситуації в УСРР. «Воєнний комунізм» та економічна

руїна викликали масове невдоволення більшовиками, особливо в середовищі селянства [17]. Саме вони створювали основну соціальну базу для формування антирадянського руху опору.

В цих умовах більшовики почали штучно провокувати антагонізм на селі. В постанові Ради Народних Комісарів УСРР від 29 січня 1921 р. вказувалося:

«1. Фронт війни з бандитизмом оголосити фронтом такої ж державної ваги, яким був фронт по боротьбі з білогвардійськими генералами і яким є фронт по боротьбі з господарською руйнуванням, закликавши маси трудящих України до нещадної боротьби з куркульсько-поміщицьким бандитизмом.

2. З метою політично-економічного роззброєння куркульства, яке живить бандитизм, зобов'язати всі військові й цивільні органи влади всебічно сприяти процесу розшарування села шляхом збільшення числа комітетів незаможників, посилення і поглиблення їх праці» [18].

Не менше значення мали «Коротка інструкція по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями», затверджена РНК УСРР 20 квітня 1920 р., а також постанова РНК УСРР від 19 квітня 1921 р. про створення «революційних трійок». Вони мали права ревтрибуналів, їх діяльність не регламентувалась юридичними процедурами, а рішення виконувались безапеляційно [19].

Саме в таких умовах була створена і діяла Первомайська петлюрівська повстанська організація (1921 р.). Її історію слід розглядати в контексті знакових подій антибільшовицької боротьби як на території України, так і за її межами.

Керівництво українським антибільшовицьким рухом здійснював Всеукраїнський центральний повстанський комітет (ВУЦПК, Цупком), який створили 18 березня 1921 р. у Києві. Його головним завданням було забезпечення підготовки загальноукраїнського повстання проти більшовицького режиму, а в перспективі – відновлення суверенної Української Народної Республіки. ВУЦПК взаємодіяв з урядом С. Петлюри в екзилі та Повстансько-партизанським штабом під керівництвом Ю. Тютюнника. До керівної п'ятірки ВУЦПК входили: І. Чепилко, Ф. Наконечний (Дністров), С. Махиня, І. Данчевський та О. Грудницький [20].

В 1921 р. на території УСРР стихійно сформувалася підпільна повстанська мережа. «Наказ № 1 по Повстанським військам», підписа-

ний С. Петлюрою та Ю. Тютюнником закликав населення України об'єднуватися в повстанські загони та готуватися до загального повстання, однак не вдаватися до передчасних збройних виступів, очікуючи відповідного наказу від координуючих організацій. Після закінчення всіх приготувань «буде виданий наказ про повстання, де буде сказано, що і кому треба робити» [21].

Тому в завдання ВУЦПК входило налагодження зв'язку із діючими партизанськими загонами і повстанськими організаціями. На контакт із повстанським центром стали виходити їхні представники. Вони прагнули консолідації зусиль, хотіли отримати інформацію про хід підготовки загального повстання, директиви й засоби для ведення боротьби. Керівники ВУЦПК призначили відповідальних працівників для організації повстанського руху на місцях. Так, після складання рапорту керівнику ППШ і зустрічі з Головним отаманом, Ф. Наконечний отримав офіційний мандат, згідно з яким він мав об'єднувати між собою розрізнені партизанські загони та повстанські організації, налагоджувати зв'язок між українським підпіллям і Головною командою військ УНР [22].

У підпорядкування ВУЦПК перейшла також «Військова організація січових стрільців» (ВОСС), створена в квітні 1921 р., а в травні 1921 р. перейменована в Українську військову організацію (УВО). Член ВОСС Т. Шестак вербував бійців для підпільної організації, збирав інформацію про чисельність більшовицьких військ, їх озброєння, дислокацію та політичні настрої серед військовослужбовців. Проте, головним завданням Т. Шестака була фіксація відомостей про петлюрівські організації: райони оперування, чисельність, бойові акції, матеріальне становище [23]. Протягом 24 березня – 11 травня 1921 р. Т. Шестак відвідав головні центри підпільного петлюрівського руху: Балту, Єлизаветград, Первомайськ, Умань [24].

Процес створення та діяльності Первомайської повстанської організації проходив у 1920 – 1921 рр. Підпільні групи формувалися з селян та колишніх офіцерів царської армії. Керував організаційним процесом М. Кулев, член УСДРП, вчитель, який мав зв'язок з агентом С. Петлюри отаманом Недолженком [25]. Групи діяли в Берізках, Богополі, Голті, Грушівці, Доманівці, Кінецьполі, Мигії, Ольвіюполі, Сировому [26],

а також і в с. Болгарка, де була сильна куркулько-поміщицька опозиція [27]. Проте, єдиної підпільної організації на перших порах створено не було.

Влітку 1921 р. в Первомайський повіт прибув із Галичини курінний отаман І. Нагорний – уповноважений штабу головної розвідки та військовий інструктор трьох повітів: Єлисаветградського, Ананьєвського і Вознесенського [28]. Під його керівництвом розрізнені групи Первомайського повіту поступово почали перетворювались у єдину повстанську організацію. Був створений штаб на чолі з П. Осипенко, який мав досвід організації «куркульських повстань» у 1919 р. Штаб дислокувався в с. Добровеличківка [29].

Первомайська підпільна організація мала зброю, яка зберігалась в членів підпільних груп. Основною базою збереження зброї служило с. Кам'яний Міст. За відомостями В. Середенка джерелом поповнення стала зброя Врадіївських повстанців, зокрема, кулемет та чотири ящики з патронами [30].

У розпорядженні організації знаходились друкарські машинки, на яких друкувалися відозви, прокламації та різного роду фіктивні документи для підпільників. Прокламації друкували Городецький і Паложкін. Часто ця робота проходила на кухні, коли інші члени групи співали, щоб заглушити стук друкарської машинки [31]. Прокламації, надруковані в Первомайську, передавалися до сільських осередків у Мигії, Лашевці та Богуславці [32].

Для підробки документів використовувалися оригінальні бланки з штампами та печатками, які викрадали члени підпілля, які працювали за завданням в партійних, комсомольських та радянських органах. Так, А. Белінський, працюючи в комітеті комсомолу надавав бланки, сам ставив печатки, до яких мав доступ і видав три підроблених комсомольських білети [33]. При обшуку у Т. Мельніченка було знайдено дві фальшиві печатки [34]. Для таємних послань вчитель В. Середенко розробив спеціальний шифр, який розповсюджував серед перевірених членів організації [35].

Матеріальні ресурси Первомайської організації склалися з внесків її членів, а також за рахунок реалізації речей, які добувалися під час силових акцій [36]. Головним джерелом поповнення підпільних груп служили члени «Просвіти». Одна із таких просвітянських груп діяла

в с. Кам'яний Міст. Її керівником був В. Середенко, а до складу входили чотири особи. Члени «Просвіти» регулярно збиралися для обговорення важливих політичних питань [37]. Так як ніяких ресурсів «Просвіта» не мала, тому члени групи вирішили вступити до більш масової петлюрівської організації [38].

12 липня 1920 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про Просвіти», яка ставила за мету удержання цих громадських інституцій, а в разі неможливості цього – повну їх ліквідацію. По всій Україні прокотилася хвиля обшуків «Просвіт» як осередків «контрреволюції». Не випадково на пленумі ЦК КП(б)У (жовтень 1922 р.) «Просвіти» охарактеризували як «дрібнобуржуазні, націоналістичні, куркульські установи» [39].

Іншим джерелом поповнення лав Первомайської підпільної організації служили навчальні заклади: вчительська семінарія в Добровеличківці [40] та сільськогосподарський технікум в Ольвіополі [41].

На початку вересня 1921 р. в Україну з Відня за завданням членів Директорії УНР А. Макаренка, О. Андріївського і Ф. Швеця [42]. був перекинутий всеукраїнський інформатор, головнокомандуючий повстанськими військами Херсонщини, отаман Лихо (К. Бондарук) [43].

З прибуттям отамана Лиха, організаційна фаза структурування підпільних груп Первомайського повіту завершилась. На початку вересня 1921 р. в Холодному Яру було проведено збори керівників підпільних петлюрівських організацій, де було вирішено готуватись до спільного виступу проти більшовиків. Своїм першим заступником К. Бондарук призначив курінного отамана І. Нагорного. Разом вони інспектували повстанські загони, створювали нові осередки, забезпечували їх зброєю та боєприпасами, закладали склади зброї та продовольства. В Чорному лісі та на острові Мигія проводилися інструктивні збори керівників осередків. На квартирі у М. Кулева відбувалися зустрічі на яких обговорювалися питання про письмову агітацію, організацію загону у Врадіївці та про об'єднання з повстанськими групами інших волостей [44]. До союзників залучали і білогвардійців, зокрема групу офіцера Панфілова з с. Заболоцьке [45].

До складу Первомайської підпільної організації входили: завідуючий повітовим земельним відділом С. Комісаренко, завідуючий повітовим

відділом освіти К. Близнюченко, начальник телеграфу на станції Голта М. Ясельський, секретарка повітової НК О. Лаврентьєва, заступник начальника повітового відділу карного розшуку М. Гольдберг та ін. [46].

Порядок підпорядкованості підпільних організацій, згідно відомостей ВНК, був наступний: Штаб С. Петлюри – Всеукрцентроповстанком – уповноважені від С. Петлюри та Центроповстанком – губернські організації – уповноважені по районах – повітові організації – волосні організації та сільські осередки. Деякі загони, як, наприклад отамана Струка, були підпорядковані безпосередньо С. Петлюри [47].

Схема Первомайської повстанської організації мала такий вигляд: уповноважені від С. Петлюри та Центроповстанком (К. Бондарук, І. Нагорний) – губернська організація (Одеська) – повітові організації (Первомайська, Вознесенська) – волосні організації, міські та сільські осередки (Богополь, Ольвіополь, Голта, Врадіївка) [48]. Члени повстанської організації займалися не лише організаційною та пропагандистською діяльністю. Вони готували загони для збройних виступів і проводили терористичні акції проти радянських співробітників та міліціонерів на території Первомайського та Балтського повітів [49].

Вказані дії підпільників були «помічені» чекістами та керівництвом більшовицьких партійних комітетів та осередків. Про наявність Первомайської організації стало відомо Особливому відділу 14-ї армії. Повітовим управлінням Надзвичайної комісії вдалося укоренити у підпільних групах і навіть повстанських штабах своїх агентів. Інформація про підготовку повстання йшла звідусіль, а також із перших рук. А провали розпочалися із прикрого випадку [50].

На базарі в Первомайську оперуповноважений НК (прізвище у документах не вказане) впізнав і затримав колишнього вчителя Дяченка, який був у повстанському загоні заступником К. Бондарука. Про Дяченка чекісти мали інформацію, що він був сотником Армії УНР і опинився у свій час за кордоном. У Дяченка були знайдені документи на ім'я Маріана Шрота. Його почали катувати і він виказав підпільників: М. Бочарова, Загорського, Климентюка та Шербаня, а також зв'язкового – Я. Продана [51]. Я. Продан виказав телеграфіста станції Голта М. Ясельського і підпільні явки в с. Болгарка і на хуторі Розумівка, де К. Бондарук зустрічався

з довіреними людьми. Поступово розплутуючи підпільну мережу чекісти восени – взимку 1921 р. заарештували за даними О. Кучера близько 200 осіб, підозрюваних в участі у цій організації [52]. Проте, архівні матеріали дають змогу уточнити цифри. Всього за справою Первомайської петлюрівської організації в якості звинувачуваних проходило 278 осіб [53].

Чекістам стало відомо і про місцезнаходження К. Бондарука та І. Нагорного. Але вчасно попереджені вцілілими агентами, вони втекли [54]. Партизанський загін було тимчасово розпущено, а підпілля припинило активну діяльність.

Постановою Одеської губернської надзвичайної комісії від 14 грудня 1921 р. за участь в повстанській контрреволюційній петлюрівській організації, яка діяла в 1920-1921 рр. на території Первомайського повіту засуджено 195 осіб [55]. З них: до вищої міри покарання 125; до позбавлення волі на 5 років з відбуттям у ВТТ – 34 особи; до позбавлення волі на 3 роки з відбуттям у ВТТ – 33; направлено в колектор для малолітніх злочинців – 2-х осіб; позбавлено права працювати в органах НК і особливих відділах – 1 особу [56].

Цією ж постановою Одеської губернської надзвичайної комісії були звільнені, як не причасні до даного злочину 72 особи, а стосовно 10 – справа припинена. Підставою до звільнення вказаних осіб з-під варті була недоведеність провини та малозначність скоєного [57].

Після ліквідації Первомайської підпільної петлюрівської організації боротьба все одно продовжувалась. Отамани Лихо (К. Бондарук) та І. Нагорний реорганізували наявні сили і відновили партизанську боротьбу. Конспірація стала ще суворішою. Формування структур велось за принципом трійок і п'ятірок [58]. Саме в період листопада-грудня 1921 р. вийшли жорсткі ультимативні антисемітські прокламації отамана Лиха до єврейського населення з вимогою відпустити арештованих [59].

Однак, арешти продовжувались. Первомайській повітовій НК 28 грудня 1921 р. вдалося арештувати рідного брата І. Нагорного – Миколу Нагорного. За матеріалами допитів М. Нагорного чекісти арештували М. Кулеву – помічника Лиха-Бондарука з керівництва та організації підпільних груп [60]. 8 січня 1922 р. І. Нагорний [61] потрапив у полон, 19 січня 1922 р. К. Бондарук загинув, намагаючись вирватись з оточення [62].

На початку 1922 р. також було викрито підпілля 1-го повстанського району, до якого входили Єлизаветградський, Кам'янський, Первомайський, Олександрівський і Звенигородський повіти. На чолі місцевої організації стояв вчитель Г. Нестеренко (Орел). Зв'язок із штабом С. Петлюри він підтримував через Березняка, Королька, Могилу і мав певний вплив на місцевих отаманів Залізняка, Завгороднього і Чорного Ворона [63].

Загальне повстання організацією планувалося на час проведення продовольчої кампанії, а до того вона займалася індивідуальним терором проти радянських і партійних функціонерів. Певно, з цим підпіллям була пов'язана організація повстанських військ Херсонщини, начальник штабу якої Осипенко, полонений на початку 1922 р., на допитах повідомив, що «штаб його групи містився в Ольгопільському районі» і «по всіх селах в районі Одеси є підпільні організації цього штабу. Найбільш значна з них – у Первомайську» [64]. Всього органи ДПУ за даними справами заарештували 1248 осіб [65].

Але, незважаючи на значні масштаби репресій, національна опозиція не склала зброї. Інформаційне зведення Одеського губернського відділу управління від 1 серпня 1922 р. повідомляло про відсутність «політичного бандитизму» у Балтському [66], Тираспольському [67] та Вознесенському [68]. повітах. У той же час вказувалося, що «у Первомайському повіті останній тиждень липня пройшов під знаком посилення «політичного бандитизму», особливо у районах прикордонних з Київською та Миколаївською губерніями» [69]. Відзначалося, що «червоні військові частини замість боротьби з бандитизмом здійснювали насильства щодо селян, при пасивному ставленні до цього командного складу» [70]. В цей час у Первомайському повіті проти комуністичної влади діяли партизанські загони отаманів Орлика та Чорного Ворона [71].

Фінальна точка за справою Первомайської підпільної повстанської організації була поставлена 4 березня 1998 р. старшим помічником про-

курора Миколаївської області, старшим радником юстиції В. Носиковим. Розглянувши матеріали архівної кримінальної справи № 13185-С за звинуваченням учасників контрреволюційної петлюрівської організації на чолі з Нагорним та Бондаруком-Лихо було встановлено, що на території Первомайського повіту засуджено 195 осіб. З них у 1992 р. прокуратурою області було реабілітовано 192 особи. Не визначеною залишилась доля ще 82-х осіб, що були звільнені постановою Одеської губернської надзвичайної комісії від 14 грудня 1921 р. Попереднє розслідування за вказаною справою проводилось Первомайською повітовою комісією з порушенням норм кримінально-процесуального законодавства і прав звинувачених. Зокрема, не виносились постанови про порушення кримінальної справи, про обрання запобіжних заходів, про проведення обшуку, звинувачення не пред'являлися, були допущені й інші порушення норм закону.

Беручи до уваги, що громадяни: Баковецький Костянтин Петрович, Балицький Феодосій Фомич, Хмарський Олександр Іванович, Черноголов Василь Олександрович, Юзеф Марцел Костянтинович (всього – 82 особи), були необгрунтовано притягнуті до кримінальної відповідальності за мотивами політичного характеру і знаходилися під вартою, на них розповсюджується дія Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р., у відповідності до якого вони також реабілітовані [72].

Важливою сторінкою антибільшовицької боротьби українського населення є діяльність Первомайської підпільної петлюрівської організації в 1921 р., учасники якої проводили організаційну, пропагандистську та терористичну діяльність, готувалися до збройного повстання. З її роботою пов'язана історія життя повстанського отамана Лиха-Бондарука, який загинув у боротьбі за українську національну ідею. Саме на таких прикладах слід виховувати патріотичні почуття молоді, доносячи правдиву інформацію про героїчне минуле українського народу.

Джерела та література

1. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П. Т. Тронько. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – С. 147.

2. Файзулін Я. Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет 1921 року: з історії агентурно-

оперативної розробки органів ВУЧК / Я. Файзулін // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – 2012. – Випуск 8. – С. 176.

3. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії / Р. Коваль. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 616 с.

4. Ковальчук М. Хто він, отаман Лихо? / М. Ковальчук // Прибузький вісник. – 1995. – 6, 9, 13, 20, 23 грудня.
5. Ковальчук М. Катеринка на Кодимі. Історичні розповіді про виникнення та розвиток села / М. Ковальчук. – Катеринка: ВЦ «Маторін», 2006. – 190 с.
6. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). ф.р.5859. – оп.2, спр. 6642, арк. 143-144.
7. ДАМО, ф.р. 5859, оп.2, спр. 6648, арк. 5.
8. Там само, арк.1.
9. Мешков Д. Сини ображених батьків / Д. Мешков, Д. Архірейський // Константи. – 1999. – № 2. – С. 52.
10. Безансон А. Війна більшовиків проти селян / А. Безансон // Всесвіт. – 1993. – № 9-10. – С. 129.
11. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917 – 1933 / А. Грациози. – М.: РОССПЭН, 2001 – С. 5.
12. Котляр Ю. В. Регіональні аспекти повстанського руху селян 20-х рр. ХХ ст. / Ю. В. Котляр // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Випуск 13. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 184.
13. Ганжа О. І. Селянський рух на Україні при переході до непу: бандитизм чи повстанство? / О. І. Ганжа // Проблеми історії України. – 1992. – Випуск 2. – С. 30.
14. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 1. – К.: Політична література України, 1976. – С. 71.
15. Василенко В. Більшовицькі амністії початку 1920-х рр. як засіб боротьби проти повстанського руху / В. Василенко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2011. – № 1. – С.97.
16. Боган С. М. Повстанський рух в Одеській губернії у 1920 – 1923 рр. / С. М. Боган // Записки історичного факультету. – Випуск 8. – Одеса, 1999. – С. 161.
17. Історія України / кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С.253.
18. Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – Харків: Видання Народного Комісаріату УСРР, 1921. – Т. 1. – С. 34-36.
19. Ганжа О. «При применении расстрелов биты на психику неторопливым приготовлением к жеребьевке» / О. Ганжа // Віче. – 1994. – № 1. – С. 121.
20. Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. (за документами ГДА Служби безпеки України) / В. Василенко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2008. – № 1/2. – С. 141.
21. Рейд у вічність: зб. док. / за ред. Р. Коваля. – К.: Видавництво «Діокор», 2001. – С. 4.
22. Файзулін Я. Організація підпільної повстанської мережі в Україні в 1921 році та Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет / Я. Файзулін // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – 2012. – Випуск 7. – С. 303.
23. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), спр.74760-ФП, Т. 17, арк. 1.
24. ГДА СБУ, спр. 74760-ФП, т. 6, арк. 35.
25. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6648, арк. 2.
26. Шкварець В. З історії отаманщини на Миколаївщині в роки Української національно-демократичної революції та визвольних змагань (1919-1922 рр.) / В. Шкварець, Ю. Гузенко // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – Миколаїв: МОІППО, 2010. – № 1. – С. 79.
27. ДАМО, ф.р. 5859, оп.2, спр.6645, арк. 115.
28. ГДА СБУ, спр. 44224, Т. 6, арк.60.
29. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6648, арк. 2.
30. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6645, арк. 131.
31. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6644, арк. 207.
32. Там само, арк.208.
33. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6647, арк. 33.
34. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6642, арк. 14.
35. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6645, арк. 151.
36. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6648, арк. 3.
37. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6647, арк. 132.
38. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6645, арк. 129.
39. Директиви пленума ЦК КП(б)У по національному вопросу // Известия ЦК КП(б)У. – 1922. – № 12. – С.24.
40. ДАМО, ф. Р.5859. оп. 2. Спр. 6644. – Арк. 102.
41. ДАМО, ф. Р.5859, оп. 2. Спр. 6648. – Арк. 3.
42. Верига В. Листопадовий рейд / В. Верига. – К.: Видав. ім. Олени Теліги, 1995. – С. 25.
43. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6648, арк. 3.
44. ГДА СБУ, спр. 44224, Т. 6, арк. 60.
45. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6648, арк. 4.
46. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – С. 295.
47. ГДА СБУ, спр. С-5880, арк. 31.
48. ГДА СБУ, спр. 44224. Т. 2, арк. 11.
49. ДАМО, ф.р. 5859, оп.2, спр. 6645, арк. 144.

50. Котляр Ю. В. Отаман Лихо в боротьбі за свободу України / Ю. В. Котляр // Реабілітовані історією. Миколаївська область. – Кн. 6. – Київ – Миколаїв: Світогляд, 2013.
51. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – С. 296.
52. Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні у 1921-1923 рр. / О. О. Кучер – Х.: Видавництво Харківського університету, 1971. – С. 145.
53. ДАМО. ф.р. 5859, оп.2, спр.6642, арк.143.
54. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – С. 296.
55. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6648, арк. 5.
56. Там само, арк. 255.
57. Там само.
58. ГДА СБУ, спр. 44224. Т. 1, арк. 1-2.
59. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр.6643, арк. 14-15.
60. ГДА СБУ, спр. 44224, т. 1, арк. 2.
61. ГДА СБУ, спр. 44224, т. 6, арк. 132.
62. Центральний державний архів громадських організацій України, ф. 1, оп. 20, спр.1698, арк. 22.
63. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2, оп. 2, опр. 466, арк. 52.
64. ЦДАВО України, ф. 3204, оп. 2, спр. 11, арк. 31.
65. Архірейський Д. Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр.: погляд на проблему кризь архівні джерела / Д. Архірейський, В. Ченцов. – Режим доступу: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccata-log/document?id=42121>.
66. ДАМО, ф.р. 158, оп.1, спр. 255, арк. 50.
67. Там само, арк. 55.
68. Там само, арк. 56.
69. Там само, арк. 51.
70. Там само.
71. Там само, арк. 5.
72. ДАМО, ф.р. 5859, оп. 2, спр. 6648, арк. 255.

Юрій Котляр

Первомайская петлюровская организация в антибольшевистском повстанческом движении

В статье освещена антибольшевистская деятельность Первомайской петлюровской организации, участники которой проводили организационную, пропагандистскую и террористическую деятельность, готовились к вооруженному восстанию. С ее работой связана история жизни повстанческого атамана Лихо-Бондарука, который погиб в борьбе за украинскую национальную идею.

Ключевые слова: *повстанческое движение, петлюровская организация, репрессии, бандитизм, реабилитация.*

Yuriy Kotlyar

Pervomaiskaya petlyurovskaya organization in antibolshevik insurgency

The article highlights the antibolshevik activity Pervomaiskaya petlyurovskaya organization, whose members spent organizing, advocacy and terrorist activities, preparing for armed revolt. Her work relates the life story of the insurgent chieftain Misfortune-Bondaruk, who died in the struggle for Ukrainian national idea.

Key words: *insurgency, petlyurovskaya organization, repression, banditry, rehabilitation.*